(https://www.kieliverkosto.fi/fi)

Kyrilliken i serbiska

Denna framläggning granskar användningen av den kyrilliska skriften i serbiskans nationalistiska diskurs. Fokus ligger på hur den kyrilliska skriften används som instrument, och ibland rentav slagträ, i diskursen om serbiskans ställning.

Julkaistu: 11. lokakuuta 2018 | Kirjoittanut: Johanna Virkkula

Nationalistisk diskurs tar sig många uttryck i de sydslaviska språken. Mycket av diskussionen har handlat om vad språket eller språken ska kallas och om varianterna ekaviska och jekaviska (skillnaden är fonologisk; i ekaviska har den språkhistoriska vokalen *jat* nu i regel formen *e* medan den i jekaviska har formen *je* eller *ije* beroende på vokalljudets längd) har samma status eller inte i skriftspråksnormen. Dessa två teman behandlar jag inte här, utan fokuserar på det tredje stora temat i diskurserna om språken i f.d. Jugoslavien: valet av skriftsystem.

De sydslaviska språken har de facto omgärdats av flera överlappande och samtida nationalistiska diskurser under hela 1900-talet och i början av 2000-talet. Ur skriftsvalssynvinkel har uppdelningen utifrån verkat klar: de som hör till västra, alltså katolska, kyrkan har använt latinska bokstäver och alltså använt kroatiska, och de som hört till östra, alltså ortodoxa, kyrkan har använt kyrilliska bokstäver och därmed skrivit serbiska. Men inifrån har inte läget varit lika klart.

Diskursens källa

För serber har Vuk Stefanović Karadžićs folkspråkliga kyrilliska ortografi (tryckt i *Serbisk ordbok* från 1818) varit och är ett ledljus i mycket av den diskurs som förs om språken, både inom politiken och inom den lingvistiska diskussionen om språkvård.

Att en skrift kan ha fått så stor betydelse är klart: i första hand definierades det skrivna folkspråket i området i förhållande till de österrikeungerska slaviska folkens språk. Då det var helt klart att slovenska och kroatiska texter använder latinska bokstäver, var det också alltså helt klart att kyrilliska vore ”våra” bokstäver. En parentes är ju att särskilt de kroatiska och bosniska texterna också varit skrivna på kyrilliska och glagolitiska bokstäver, men båda hade fått ge vika för de latinska bokstäverna innan 1900-talets början.

Men i nationalromantikens anda, då diskursen sökte uttryck på 1800-talet, var det helt klart att Vuk skulle använda kyrilliska bokstäver i sin strävan mot en ortografi med mottot ”skriv som du talar” även om Vuk fick frångå det i detaljer, då han valde vissa dialektala drag framom andra, och alltså inte tillät helt vad som helst som pratades.

För det folkspråk Vuk beskrev var huvudsakligen talat, utan koppling till skrift: största delen av människorna som bodde i de områden som hört till osmanska väldet var i praktiken icke läskunniga i 1900-talets början. Endast en fåtalig elit hade överhuvudtaget stött på bokstäver, och därmed har betydelsen av skriften i praktiken inte varit en viktig identitetsfaktor sedan urminnes tider. Det oaktat gavs skriften en central roll i de nationalromantiska visionerna för och de nationalistiska diskurserna om serbiskan.

Det långa 1900-talet

Under 1900-talets första år gick diskussionen hög om det gemensamma språket i regionen: skulle det kallas serbiska, bosniska – som nyligen lanserats i det av Österrike-Ungern annexerade Bosnien – eller kroatiska? Och skulle det skrivas med både kyrilliska och latinska bokstäver, som Wienavtalet från 1850 kommit överens om, bara med kyrilliska eller bara med latinska?

Den i Belgrad stationerade kulturpersonligheten Jovan Skerlić föreslog en kompromiss: latinska bokstäver, men ekaviska *jat*, då jekaviska dominerade det skrivna traditionerna i de västra delarna, och därmed skulle båda ha gett avkall på något men fått behålla något. Skerlićs förslag drunknade dock i det första världskriget, som för det självständiga Serbien var en militär och humanitär katastrof med stupade och sjukdomsepidemier. Serbien ockuperades av Österrike och de kyrilliska bokstäverna förbjöds.

En av de första åtgärderna i det nygrundade Serbernas, kroaternas och slovenernas kungadöme 1918 efter första världskriget var att återinföra kyrilliken efter förbudet, och tids nog blev det kyrilliska allenarådande i kungadömets administration. Samtidigt som kungadömet med mycken kraft gick in för att införa allmän skolplikt, konstaterades det dock att verkligheten inte var enbart kyrillisk: t.ex. en abc-bok för rekryter (Саватијевић & Косановић 1932: 64) konstaterar, att en soldat måste kunna läsa både kyrilliska och latinska bokstäver och följaktligen lär boken ut först de kyrilliska och sedan de latinska bokstäverna.

Under andra världskriget förbjöds den kyrilliska skriften igen i de områden som föll under den nazityska marionettstaten *Nezavisna Država Hrvatska*. Titos partisaner utmärkte sig samtidigt i området genom att använda både kyrilliska och latinska bokstäver och därmed ge frihet att välja. I det socialistiska Jugoslavien, efter andra världskriget, minskade däremot användningen av den kyrilliska skriften allt eftersom och latinska bokstäver vann allt fler användningsområden. I princip stödde dock den officiella språkpolitiken både kyrillisk och latinsk skrift, båda undervisades i skolor och böcker förekom på båda skrifterna.

Då Slovenien och Kroatien deklarerat sig självständiga 1992, godkände Serbien (som en delstat i federationen Jugoslavien) en ny grundlag, där kyrillik blev den officiella skriften i republiken, medan latinska bokstäver enligt den nya grundlagen fick användas i ”sammanhang definierade i lagen”. Detta var givetvis en förändring mot den tidigare situationen, särskilt som de många minoriteterna i Serbien inte använt kyrilliska bokstäver för att skriva bl.a. albanska, turkiska eller ungerska.

Nya förvecklingar efter 2000

Greenberg (2008: 58) presenterar en fråga som väl beskriver det serbiska oförståndet gentemot språkpolitiken efter 1970: Är inte mitt språk ditt språk? Som ett skolboksexempel på hur världen ser ut för dem som inte rörs av #metoo (eller hur verkligheten är för ljushyade, heterosexuella cismän) är det en genuin fråga: va, är de inte som vi – och vill de inte vara som vi? Och svaret verkar fortsättningsvis, nästan femtio år efter den kroatiska våren, 25 år efter kriget i Bosnien-Herzegovina, förbrylla: nej, de känner sig inte som en del av ett ”vi”.

Då diskussionen gällt skrivsystemet har såväl lingvister som medborgare diskuterat hur mycket kyrilliska bokstäver borde användas, och om den kyrilliska skriften är en levande del av traditionen. Diskussionen har rasat över hela skalan: under Milošević var kyrilliken en del av den nationalistiska, pro-serbiska diskursen, och då berättade användandet av latinska bokstäver att man var öppen mot Europa, för demokrati och frihet. Det är dock inte den allenarådande diskursen, men den allmänna tendensen är klar – kyrillik är mer nationalistiskt, pro-serbiskt, och stöds av den ortodoxa kyrkan. Vill man vara en riktig serb så använder man kyrilliska bokstäver.

Verkligheten är dock en annan. En ortografisk handbok förklarar att både kyrilliska och latinska bokstäver är serbiska, medan en annan uppger att endast kyrilliska bokstäver godkänns. Zbiljić (Збиљић 2004: 91) rapporterar att 18,5 % av skyltningen i Novi Sad och 31,8 % av skyltningen i Belgrad använder kyrilliska bokstäver, oberoende av vad regler och lagar stipulerar. Om man tror att serbiska är enbart kyrilliskt, är det en upplevelse i psykisk dissonans att se det aktuella dagsläget i skrift, där fåtaliga officiella skyltningar använder kyrilliska bokstäver men resten använder båda – eller uteslutande latinska bokstäver, som iom. internationella varunamn och annat verkar överväga i stadsrum.

Diskussionen vaknar igen

Kuva 1. Belgrad, augusti 2018. Bild: Johanna Virkkula.

I princip är läget oförändrat sedan 1992: kyrilliska bokstäver är de officiella. I juni 2018 vaknade diskussionen än en gång, nu i samband med att den serbiska lagstiftningen börjat anpassa sig till Europeiska Unionens regler; i lagen om officiellt bruk av språk och skrivsystem (*Закон о службеној употреби језика и писма*) uppdaterades några paragrafer som handlar om hur minoriteters språk får synas på t.ex. gatunamnskyltar. Och igen får lingvister som stöder böter till sådana som inte använder kyrillik i skyltning komma till tals och tidningarna är fulla av rykten om att böterna ska läggas på miljonbelopp. Även lingvister som kunde beskrivas som liberala i sin inställning till användningen av både kyrilliska och latinska bokstäver är prominent framme i media för att diskutera serbiskans skrifter.

Hur har vi då kommit till en punkt då serberna, som fortsättningsvis i Vuks anda skriver som de pratar, genomför en reform som innebär att skriven serbiska **måste** vara på kyrilliska – och trots att individer kan säga att de tänker på kyrilliska (som journalisten Borislav Komad i sin bok *Мислим на ћирилици*, Jag tänker på kyrilliska) finns ingen skrift i prat. Förklaringen måste ligga i dissonansen mellan den nationalromantiska idén om serbiskan och det synliga, skrivna språket i Serbien idag, där kyrillik är i minoritet och latinska bokstäver dominerar, särskilt i urbana omgivningar.

Ur en pragmatisk synvinkel är det precis som Bunčić (2016: 51, 68) skriver: man är inte helt läskunnig i Serbien idag om man inte kan både latinska och kyrilliska bokstäver. Bunčićs observation får stöd i en serbisk handbok (Sirnić et al. 2017) för arbete med icke-läskunniga frigivna ungdomsbrottslingar: enligt handboken kan de frigivna helt sakna läs- och skrivkunskap, eller så kan de blanda mellan de två skrifterna de behöver kunna i Serbien, eller så kan de bara den ena skriften, och alltså behöver lära sig den andra.

Pragmatiska skriftval

Ivković (Ивковић 2015) har gjort en enkät om språkanvändares känslor gentemot användning av kyrillisk och latinsk skrift i serbiska, och i hans material skiljer sig en grupp kyrillikaktivister markant från en majoritet av språkbrukare som mest verkar ställa sig pragmatiskt till valet mellan skrifterna. Av praktiska skäl, svarar Ivkovićs informanter, väljer vi skrift i olika situationer.

Praktiska skäl anges också som orsak till att en del av bokutgivningen sker på latinska bokstäver: det verkar vara en vedertagen sanning i dagsläget att en bok på latinska bokstäver säljer på ett större område än en bok på kyrilliska bokstäver. Detta gäller allt från akademisk utgivning till barnböcker, där barnböcker på serbiska riktade till små barn – under skolåldern och de första klasserna i grundskolan – i regel ges ut på kyrillisk skrift, medan böcker till större barn och vuxna kan ges ut på antingen kyrillisk eller latinsk skrift.

Samtidigt, i en intressant parentes, lär kyrilliska bokstäver vara cool bland hipsters i Belgrad – kanhända är principen densamma som med fixiecyklar: ju svårare det är, dess coolare måste det vara. Nu är ju kyrillik inte svårt, men det är en aspekt många pragmatiskt inställda språkanvändare inte vill befatta sig med och därför använder latinska bokstäver för att de är *default* på telefoner, på datorer, och har smugit sig in i mycken interaktion som sker i skrift.

Framtidsvisioner för kyrillisk skrift

Ur ett språkvårdsperspektiv är ju läget nu rätt tröstlöst: Serbien har sedan 1992 enligt grundlag skrivit serbiska med kyrilliska bokstäver, men ändå överväger latinsk skrift. Även om lingvister och språkanvändare inte varit och fortsättningsvis inte är ense om huruvida serbiska borde skrivas med bara kyrilliska, också latinska eller rentav mest med latinska bokstäver, överväger praktisk användbarhet hos språkbrukarna och latinska bokstäver syns allt mer. Hur ska en språkvårdare då stöda en skrift politiskt om inte lagar hjälper? Trots allt visar det aktuella läget i serbiskan mycket tydligt att språk tillhör alla som använder språk. Praktiken har påvisat att många som använder serbiska väljer latinska bokstäver. Det blir intressant att se om än mer restriktiva lagar med t.ex. stora böter för användning av latinska bokstäver i officiella sammanhang gör kyrilliskan mer prominent i gatubilden.

Kirjoittaja toimii eteläslaavilaisten kielten ja kulttuurien yliopistolehtorina Helsingin yliopistossa.

Litteratur

Bunčić, Daniel (2016) *Biscriptuality: A Sociolinguistic Typology.* Heidelberg: Universitätsverlag Winter.

Greenberg, Robert D. (2008) *Language and identity in the Balkans*. Updated edition. Oxford: Oxford University Press.

Gröschel, Bernhard (2009) *Das Serbokroatische zwischen Linguistik und Politik.* München: LINCOM Studies in Slavic Linguistics.

Srnić Nerac, Jelena; Vulević, Darjan; Maldaner, Snežana; Cvetković, Milica; Šijan, Jelena; Filipović, Ana. (2017) *Priručnik za opismenjavanje mladih koji napuštaju vaspitno-popravni dom.* NEOSTART: Beograd.

Збиљић, Драгољуб (2004) *Српски језик под окупацијом латинице.* Нови Сад: Удружење за заштиту ћирилице српскоог језика „Ћирилица“.

Ивковић, Дејан (2015) Језички крајолик Србије (први део): Перцепција присуства ћирилице и латинице у јавној сфери. *Antropologija*, 15:2, 87–110.

Комад, Борислав (2018) *Мислим на ћирилици. Коментари и резони 2015–2017.* Београд: Удружење грађана „Слобода“.

Саватијевић, Константин В.; Косановић, Милан Д. (1932) Војнички буквар Ћирилицом и латиницом. Vojnički bukvar Ćirilicom i latinicom са упутством за читање и писање. Београд: Штампарија „Раденковић“.

Artikkeliin viittaaminen

Virkkula, J. (2018). Kyrilliken i serbiska. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 9(6). Saatavilla: https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2018/kyrilliken-i-serbiska (https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2018/kyrilliken-i-serbiska)